

РОЗДІЛ 7

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.647

Андрєєв М. А.

Київський національний торговельно-економічний університет

ФІНАНСОВА ОЦІНКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ОБЛІКУ

Визначено та проаналізовано основні методики фінансової оцінки та обліку інтелектуального капіталу та його складників. Досліджено та систематизовано різні підходи до визначення категорії інтелектуального капіталу та особливостей його управління та обліку. Доведено необхідність подальших ґрунтовних досліджень щодо всебічної та об'єктивної фінансової оцінки елементів інтелектуального капіталу.

Ключові слова: фінансова оцінка, інтелектуальний капітал, бухгалтерський облік, капітал підприємства, методика оцінки.

Постановка проблеми. Інтелектуальний капітал в умовах суспільства знань та інформації став важливим для підприємств різних масштабів та різних форм власності. Інтелектуальний капітал важливий і для держави, оскільки його наявність або відсутність може свідчити про соціально-економічний потенціал країни. Але однією з найбільших проблем управління інтелектуальним капіталом є складність та невизначеність методики його фінансової оцінки та особливостей обліку. Це зумовлено тим, що інтелектуальний капітал за своєю природою відмінний від інших видів капіталу, а носієм його основного елементу (знань) є людина. Крім того, необхідно зважати на те, що в умовах європейської економічної інтеграції нашої держави для підприємств є актуальним процес переходу на складання фінансової звітності за міжнародними стандартами фінансової звітності, які передбачають належну оцінку та облік складників інтелектуального капіталу. Саме тому важливо досліджувати питання всебічної та об'єктивної фінансової оцінки інтелектуального капіталу, порівнювати наявні методики та розробляти нові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість загальноновизнаних теорій управління підприємством не містять доктрин, які стосуються фінансової оцінки та обліку об'єктів інтелектуального капіталу, отже, наявним є брак способів точного вимірювання інтелектуального капіталу. Проте певні аспекти проблеми обліку та оцінки формування цього виду капіталу досліджено в роботах Л.М. Братчук, Ф.Ф. Бутинця, Т.В. Давидюк, В.М. Диби, С.М. Ілляшенко, Г.Г. Кірейцева, С.Ф. Легенчука, Ю.В. Махомет, І.Л. Назаренко, Л.В. Нападовської, О.О. Осадчої, А.С. Фролова, С.Б. Холода, С.В. Хомич, Ю.С. Цал-Цалко та інших вітчизняних науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але, незважаючи на вагомий внесок вищезазначених та інших науковців у дослідження системи обліку інтелектуального капіталу, проблеми фінансової оцінки та визначення найбільш оптимальної методики обліку інтелектуального капіталу потребують подальших досліджень. До того ж бракує досліджень, які мали б теоретико-методологічне та практичне значення для оцінки інтелектуального капіталу всієї національної господарської системи України та його порівняння з аналогічним показником інших держав.

Мета статті полягає у дослідженні необхідності для підприємства впроваджувати ефектив-

ний облік структурних елементів нематеріальних активів, у тому числі людського, організаційного, клієнтського капіталу, а також аналізі та порівнянні наявних методик фінансової оцінки інтелектуального капіталу. Методика проведеного дослідження ґрунтується на опрацюванні актуальних публікацій із теми фінансової оцінки та обліку інтелектуального капіталу та на проведенні порівняльного аналізу наявних методик і визначенні їх переваг та недоліків.

Виклад основного матеріалу дослідження. На етапі трансформації національної системи бухгалтерського обліку в інтегровану міжнародну систему виникає необхідність пошуку та впровадження методологічно та організаційно нових об'єктів обліку, облікових форматів, нових підходів до організації облікової роботи у цілому [1]. Для реалізації цього слід розширити перелік об'єктів бухгалтерського обліку, які прямо впливають на формування фінансового результату, який, своєю чергою, впливає на фінансову стійкість підприємства. До таких об'єктів бухгалтерського обліку, зокрема, належить інтелектуальний капітал, який є досить непростим та водночас надзвичайно важливим об'єктом оціночно-облікової системи підприємства. Водночас питанням щодо відображення в обліку елементів інтелектуального капіталу та визначення його впливу на фінансові результати підприємства приділяється невелика увага. Інтелектуальний капітал відіграє значну роль у забезпеченні конкурентоздатності окремих підприємств і національної економіки у цілому. Отже, питання фінансової оцінки та обліку інтелектуального капіталу не тільки зберігає, а і підвищує свою дискусійність та актуальність.

Разом із тим міжнародна облікова практика в інтегрованій звітності людський, соціальний і комунікативний (клієнтський) капітал розкриває самостійними видами капіталу. На основі диференціації форм та особливостей функціонування інтелектуального капіталу виділимо у його складі окремими об'єктами обліку людський соціальний та комунікативний капітал. Розглядати інтелектуальний капітал можна й через ідентифікацію нематеріальних активів, заснованих на знаннях, що включають: інтелектуальну власність (патенти, авторські права, програмне забезпечення, ліцензії тощо); організаційний капітал (знання, системи, процедури й протоколи); нематеріальні активи, пов'язані з брендом і репутацією, створеною безпосередньо суб'єктом господарської діяльності [2].

Результати проведених досліджень стосовно аналізу суттєвих ознак інтелектуального капіталу доводять, що до його складу входять людський (кваліфікований персонал, корпоративна культура), технологічний (нематеріальні активи, інтелектуальна власність, інноваційні технології) та ринковий (ділова репутація, вартість гудвіла) капітали. Термін «інтелектуальний капітал» можна визначити як сукупність інтелектуальних ресурсів підприємства, в процесі застосування яких створюється наднормативний порівняно з іншими виробничо-комерційними структурами певної галузі прибуток [3]. Тут слід зазначити, що вчені та практики можуть давати різні назви одним й тим самим елементам інтелектуального капіталу. Так, наприклад, технологічний капітал можуть називати організаційним, ринковий – клієнтським, та іншими визначеннями, але це не змінює їх суть та наповнення. Крім того, не слід плутати категорію інтелектуального капіталу або його складових елементів із категоріями інтелектуальної власності та нематеріальних активів. Дійсно, ці категорії часто є суміжними, однак категорія інтелектуального капіталу набагато ширша за інші.

Якщо проаналізувати та систематизувати описи кожного з елементів капіталу, то можна визначити фактори, які впливають на формування кожного складника інтелектуального капіталу, а також показники, за якими можна їх оцінювати, як відображено в таблиці 1.

Цікаво, що особливість людського (персонального) капіталу полягає у тому, що він єдиний серед усіх елементів інтелектуального капіталу, який не належить підприємству, оскільки заснований на компетенції безпосередньо співробітників, які є самостійними і можуть у будь-який момент покинути підприємство. Саме тому виміряти та фінансово оцінити величини людського капіталу дещо складно.

Технологічний (організаційний) капітал у деяких джерелах згадується як структурний капітал. Переважна частина цього виду капіталу формується за рахунок нематеріальних активів та об'єктів інтелектуальної власності. Існують невирішені питання щодо методики оцінки та обліку нематеріальних активів.

Ринковий (клієнтський) капітал, як і перший, складно виміряти об'єктивно, але про обсяг цього капіталу непрямо вказують нам такі показники,

як гудвіл та ринкова вартість підприємства. Як відомо, під час оцінки складних явищ (а саме таким є ринковий капітал), як правило, використовують вартісні (грошові) показники. Однак із такою позицією погоджуються далеко не всі дослідники. Це пояснюється передусім тим, що більшість елементів інтелектуального капіталу складно оцінити в грошових одиницях, тому ведеться пошук альтернативних варіантів [4].

Під час оцінювання інтелектуального капіталу слід урахувувати, що частка матеріальних активів у його складі незначна, а основна частина доходів генерується за рахунок ефективного використання та розвитку саме інтелектуальних активів. Як правило, власники та менеджери компаній не мають чіткого уявлення не тільки про вартість, а й про склад, структуру інтелектуальних активів власного підприємства. Якісна оцінка інтелектуального потенціалу дає змогу конкретизувати зміст та структуру кожного з його компонентів, а також за професійного підходу менеджерів провести їх інтегрування [5].

Нині деякі підприємства, переважно європейські та американські, публікують звіти-самооцінки (self-assesment), у яких відтворюють вартість власного підприємства, пов'язану з компетенціями своїх працівників, рівнем довіри клієнтів, діловою активністю, впровадженням новітніх технологій та іншими складниками. І слід зазначити, що, оскільки категорія інтелектуального капіталу досі не має уніфікованого визначення, для його оцінювання використовують різноманітні методики. Цікаво, що у цих звітах про інтелектуальний капітал не пояснюється алгоритм розрахунку показників, навіть тих, які не мають загальноприйнятих формул до розрахунку. Крім того, аналіз та порівняння звітів певної компанії за декілька років призводять до висновку, що перелік показників без жодних пояснень змінюється, тому така інформація стає нерелевантною для аналізу та порівняння.

Зокрема, професор Нік Бонтіс запропонував розділити методи фінансової оцінки інтелектуального капіталу на такі:

- безпосередні методи, засновані на безпосередній грошовій оцінці різних складників інтелектуального капіталу;
- методи ринкової капіталізації, які оцінюють різницю між ринковою вартістю і балансовою вартістю активів;

Таблиця 1

Фактори впливу на формування складників інтелектуального капіталу та критерії оцінки

Фактори впливу	Складники інтелектуального капіталу	Показники (індикатори)
Освіта та компетенції	Людський (персональний) капітал	кількість працівників із певним рівнем освіти; витрати на освіту персоналу
Якість роботи		продуктивність праці; інтелектуальність праці
Досвід та лояльність		індекс плинності персоналу; досвід роботи працівників
Наукові розробки	Технологічний (організаційний) капітал	Кількість патентів, ліцензій, ноу-хау, обсяг витрат на наукові розробки
Інноваційні впровадження		Прибутковість інноваційних проектів; обсяг залучених інвестицій на інноваційні продукти
Інформація		Рівень доступу до обмежених інформаційних ресурсів; кількість внутрішніх інформаційних реєстрів
Зовнішні фактори	Ринковий (клієнтський) капітал	Кількість постійних клієнтів; кількість партнерів та обсяг спільних проектів
Внутрішні фактори		Маркетингові витрати; Рівень збуту продукту (послуг)
Результати		Величина гудвілу; вартість акцій (підприємства)

Джерело: складено автором

– методи рентабельності активів, які полягають у визначенні різниці між середньогалузевою рентабельністю активів і рентабельністю підприємства;

– індикаторні методи, що оцінюють різні індекси та індикатори, які, як передбачається, впливають на величину інтелектуального капіталу й які неможливо оцінити в грошовій формі [6].

Цікаво, що перші три методики багато в чому суміжні з витратним, дохідним і порівняльним підходами. Остання методика – це одна методика, яка передбачає неважливу оцінку, тобто має нефінансові індикатори. Проте й вони недосконалі, оскільки мають значні недоліки, серед них – неможливість порівняння і складання окремих елементів інтелектуального капіталу, визначених у різних натуральних одиницях, до того ж, достатньо сумнівна справедливність результатів такого вимірювання [7].

Дуже цікавим із погляду мети даного дослідження є метод VAIC (інтелектуальний коефіцієнт доданої вартості), розроблений Анте Пуліка. Ця модель визначає ефективність використання трьох типів ресурсів господарської системи: доданої вартості звичайного (фізичного) капіталу, доданої вартості людського (персонального) капіталу та доданої вартості структурного (технологічного) капіталу компанії [8]. Формула розрахунку цього показника приведена далі:

$$VAIC = \frac{VA}{HC} + \frac{SC}{VA} + \frac{VA}{CE}, \quad (1)$$

де VAIC – інтелектуальний коефіцієнт доданої вартості; VA – величина доданої вартості, розрахована як різниця загального доходу компанії від усіх реалізованих товарів (робіт, послуг) та усіх витрат, що забезпечили отримання цього доходу (крім витрат на робочу силу, які у цьому разі є інвестиціями); HC – людський капітал, який може бути оцінений як затрати на використання праці; SC – структурний капітал, який отримується шляхом вирахування людського капіталу з доданої вартості; CE – балансова вартість чистих активів фірми як оцінка матеріальних ресурсів.

Чим вищий інтелектуальний коефіцієнт доданої вартості, тим вище оцінюється потенціал фінансової системи, її здатність створювати додану вартість. Плюсами цієї моделі є простота розрахунків та доступність усіх даних. Мінусом є відсутність урахування фактору часу, що дещо знижує вартість інтелектуального капіталу.

Незважаючи на низку обґрунтувань доцільності використання певних методик обліку та оцінки інтелектуального капіталу, існує низка обмежень щодо цього. Вони полягають у тому, що нинішні підходи відносяться до підприємства у цілому і не враховують особливості департаментів, відділів і, звичайно ж, працівників. Окрім того, нерелевантними є минулі програми розвитку підприємства та прогнозування її позицій на ринку в майбутньому, а також відсутня об'єктивна система для вимірювання ефективності трансферу знань і технологій.

Також важливо, що неможливо застосовувати вартісну концепцію у фінансовому обліку інтелектуального капіталу, бо за чинної методології допускається оцінювати лише майно організації, а деякі складники інтелектуального капіталу, зокрема людський капітал, не є його власністю, а є власністю безпосередньо працівників, про що зазначалося у статті раніше. З теоретичного погляду власність складається з конкретного, вимірюваного та придатного для обміну майна

або його часток, тому розглядається як актив у балансі. Виникає необ'єктивне заниження майнового стану організації через відсутність визначених об'єктивних стандартів фінансової оцінки вартості нематеріальних активів. Обмежена можливість щодо відображення інформації про такі активи знижує інтерес менеджменту підприємства до справжнього відображення інтелектуального капіталу у звітності й ускладнює цим введення в обіг елементів інтелектуального капіталу, погіршує інвестиційну привабливість і капіталізацію компанії.

Варіантом вирішення цих проблем є розширення можливого переліку нематеріальних активів, що вимагає збільшення і поповнення новим наповненням відомих об'єктів обліку для врахування витрат для отримання переваг у майбутньому.

Дослідження наявних моделей оцінки та обліку інтелектуального капіталу та їх проблем, а також класифікація відповідно до базового методологічного принципу дає змогу визначити додаткову ознаку їх групування. Так, деякі методи передбачають оцінку інтелектуального капіталу як цілісного об'єкта, що є надзвичайно цінним для залучення інвесторів. Водночас для ефективного управління інтелектуальним капіталом підприємствам необхідне знання його складу, структури, елементів та залежності планів економічного зростання фірми від питомої частки окремих компонентів інтелектуального капіталу. Статистичний аналіз, проведений дослідниками університету Вільнюса, засвідчує, що найбільша кількість наукових публікацій із питань методів оцінки інтелектуального капіталу компаній стосується саме «атомістичного» (покомпонентного) підходу на відміну від «холістичного». Своєю чергою, серед методів покомпонентної оцінки інтелектуального капіталу компанії більшість дослідників віддає перевагу методам бальної оцінки [9].

Важливо зазначити, що фінансова оцінка інтелектуального капіталу та його складників є лише першим кроком і необхідно умовою для подальшого розроблення та впровадження стратегії управління інтелектуальним капіталом підприємства. Стратегія управління має передбачити низку заходів, зокрема, але не виключно:

- збереження наявних елементів інтелектуального капіталу;
- розширення конкурентоспроможної номенклатури товарів (робіт, послуг);
- підвищення інтелектуалізації праці на підприємстві;
- створення правового механізму захисту ноу-хау, патентів, розробок;
- залучення інвесторів до розроблення інноваційних продуктів;
- підвищення кваліфікації працівників;
- систематичну роботу з клієнтами та партнерами;
- систему маркетингових досліджень.

Висновки. Отже, виходячи з вищезазначеного, можемо узагальнити, що інтелектуальний капітал має три основні складники. Він включає людський, технологічний та ринковий капітал, кожен з яких може мати різні назви в різних джерелах. Кожний складник інтелектуального капіталу має фактори, які зумовлюють їх формування та орієнтовні показники (індикатори), за якими ці складники можна виміряти. Водночас у світі немає єдиної загальноприйнятої концепції фінансової оцінки й обліку інтелектуального капіталу та його об'єктів. Існує низка методологій, кожна

з яких має свої переваги та недоліки. За цих умов цікавим та перспективним є метод визначення інтелектуального коефіцієнту доданої вартості, який водночас потребує апробації та вдосконалення. Пропонується надалі проводити ґрунтовні дослідження для розроблення єдиного підходу до

всебічної та об'єктивної фінансової оцінки інтелектуального капіталу, а українським підприємствам – вести якісний облік елементів інтелектуального капіталу для більшої інвестиційної привабливості та підвищення рівня якості управління інтелектуальним капіталом.

Список використаних джерел:

1. Осадча О.О. Обліково-аналітичне забезпечення соціального капіталу в сучасних економічних умовах. Вісник ЖДТУ. 2016. № 1(75). С. 31-38.
2. Осадча О.О. Інтелектуальний капітал як об'єкт генерування доходу фінансово-господарської діяльності. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2016. Вип. 1. С. 55-59.
3. Вакульчик О.М., Ступнікер Г.Л. Структура інтелектуального капіталу підприємства в умовах розвитку постіндустріальної економіки. Вісник Харків. соц.-економ. ін.-ту. 2008. № 5. С. 2-7.
4. Кожушко О.В. Обґрунтування індикаторів оцінки рівня захисту інтелектуального капіталу промислового підприємства. Economics of sustainable development: methodological approaches and practical solutions: collective monograph; by general edition of O. Kendiukhov. Kyiv: Centre of educational literature, 2016. 182 p.
5. Оценка интеллектуального потенциала. URL: www.finauditservice.ru/pages/otsenkaintellektualnogopotentsialakompanii.
6. Bontis N. Assessing knowledge assets: a review of the models used to measure intellectual capital. International Journal of Management Reviews. 2001. № 3. P. 41-60.
7. Sveiby K.E. Intellectual Capital and Knowledge Management. URL: www.sveiby.com/articles/IntellectualCapital.html.
8. Pulic A. VAIC – an accounting tool for IC management. URL: <http://www.vaic-on.net/start.htm>.
9. Ramanauskaitė A., Rudžionienė K. Intellectual capital valuation: methods and their classification. EKONOMIKA. 2013. Vol. 92(2). P. 79-92. URL: www.zurnalai.vu.lt/ekonomika/article/.../802.

Андреев Н. А.

Киевский национальный торгово-экономический университет

ФИНАНСОВАЯ ОЦЕНКА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА И ОСОБЕННОСТИ ЕГО УЧЕТА

Резюме

Определены и проанализированы базовые методики финансовой оценки и учета интеллектуального капитала и его составляющих. Исследованы и систематизированы разные подходы к определению категории интеллектуального капитала и особенностей его управления и учета. Доказана необходимость дальнейших основательных исследований для всесторонней и объективной финансовой оценки элементов интеллектуального капитала.

Ключевые слова: финансовая оценка, интеллектуальный капитал, бухгалтерский учет, капитал предприятия, методология оценки.

Andreev M. A.

Kyiv National University of Trade and Economics

FINANCIAL ASSESSMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL AND FEATURES OF IT'S ACCOUNTING

Summary

The basic methods of financial assessment and accounting of the intellectual capital and it's components are determined and analyzed. Different approaches to the definition of the category of the intellectual capital and features of it's management and accounting are investigated and systematized. The necessity of further thorough researches concerning the comprehensive and objective financial assessment of elements of the intellectual capital is proved.

Key words: financial assessment, intellectual capital, accounting, capital of an enterprise, methodology of assessment.